

A FAKULTATÍV HITOKTATÁS KÉRDÉSE A SZABADEGYHÁZI KÖZÖSSÉGEK BEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BAPTISTÁKRA

Bacsó Benjámín

Evangelikus Hittudományi Egyetem
doktorandusz

E-mail: bacso.benjamin@btesz.hu

DOI: 10.56037/978-963-380-281-6.13

E rövid tanulmányban a szerző arra tesz kísérletet, hogy bemutassa a fakultatív hitoktatás kérdését, szabadegyházi nézőpontból közelítve a témához, kifejezetten elhelyezve egy változási folyamatban, amelyet szabadegyházi szempontból reményteli várakozás övezett. A szabadegyházak a demokratikus fordulatban bízva elveik és követeléseik teljesülését és közjogi helyzetük rendeződését remélték 1945 után, sőt a párizsi békekötés után is. A fakultatív hitoktatás területe volt az, ahol ezek a szabadegyházi remények a kommunista taktikusok kezében eszközzé váltak. A különféle szabadegyházi vallási entitások abban bíztak, hogy nagyobb lehetőséget kapnak a közösségeikhez tartozó gyermekek hitfejlődését segíteni. Ez a pozitív törekvés eszközzé vált, amikor azzal a törekvéssel találkozott, amely az egyházak kulturális és nevelési befolyását igyekezett megtörni kommunista oldalról.

Kulcsszavak: szabadegyházak / fakultatív hitoktatás / baptisták

THE ISSUE OF OPTIONAL RELIGIOUS EDUCATION IN FREE CHURCH COMMUNITIES, WITH SPECIAL RE- GARD TO BAPTISTS

In this short study, the author attempts to present the issue of optional religious education by approaching the topic from the perspective of free churches, viewed as part of a process of change which was surrounded by hopeful expectation by free churches. Trusting in the democratic turn, the free churches hoped for the fulfillment of their principles and demands and the settlement of their public

law situation after 1945, and even after the Paris Peace Treaties. Optional religious education was a domain where these hopes became a tool in the hands of Communist tacticians. The various free church religious entities hoped that they would have a greater opportunity to help the faith development of children belonging to their communities. This positive aspiration became a tool when it encountered the aspiration that sought to break the cultural and educational influence of the churches from the communist side.

Keywords: free churches / optional religious education / Baptist church

Bevezetés

Tanulmányomban a szabadegyházak helyzetét vizsgálom a 2. világháború után 1950-ig, különös tekintettel egyetlen aspektusra, a fakultatív hitoktatásra. Ebben a rövid időszakban olyan mélyreható változások történtek, amelyek a keresztény világnézet és az egyházak kulturális befolyásának felszámolására tett erőteljes kísérlet részei voltak. A fakultatív hitoktatás kérdése megosztotta a történelmi egyházakat és a szabadegyházakat.¹ Tulajdonképpen a hitoktatás kérdése volt az, amelynek kapcsán először válik érzékelhetővé, hogy az ateista világnézetet képviselő, kommunista elveket valló és szovjet támogatással hatalomra törő Magyar Kommunista Párt az egyházakat egymás ellen kijátszva és felhasználva igyekezett befolyást szerezni.

Röviden bemutatom azt a fajta reménykedő hozzáállást, amely a szabadegyházakon belül kialakult. A szabadegyházak a demokratikus fordulatban bízva elveik és követeléseik teljesülését és közjogi helyzetük rendeződését remélték 1945 után, sőt a párizsi békekötés után is. A fakultatív hitoktatás területe volt az, ahol ezek a szabadegyházi remények a kommunista taktikusok kezében eszközzé váltak. A különféle szabadegyházi vallási entitások abban bíztak, hogy nagyobb lehetőséget kapnak a közösségeikhez tartozó gyermekek hitfejlődését segíteni. A kommunisták pedig azért szerették volna a fakultatív hitoktatást, mert ezzel a katolikus, református és evangélikus közösség súlyát és befolyását akarták csökkenteni. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogyan alakult a fakultatív hitoktatás kérdése. Különösen a legnagyobb szabadegyházi entitás, a baptisták törekvéseit és lehetőségeit vizsgálom meg. Azonban fontosnak tartom előtte a fogalmi tisztázást.

¹ Baptista Levéltár SZET. A Szabadegyházak Elnöki Tanácsának nyilatkozata a vallásoktatás kérdésében (1947. március 31.).

Szabadegyházak

Az I. világháború vége a szabadegyházak, kisegyházak tekintetében egyfajta cezúrát jelentett. Köztudott, hogy a „szabadegyház” megjelölés először angolszász nyelvterületen tűnt fel, és az amerikai zarándok atyák különböző protestáns típusú szervezeteiben vált általánossá. A „szabad” jelző az állami befolyás, néha irányítás alatt álló egyházi szervezetektől való elhatárolódást jelentette. Az alapvető, máig élő jelszót – „szabad államban szabad egyház” – először egy amerikai baptista lelkész, Roger Williams, Rhode Island állam alapítója és első kormányzója fogalmazta meg. Magyarországon megjelenésük időrendben: 1839-ben a nazarénusok, 1846-ben a baptisták, 1890 után az adventisták és metodisták, az 1910-es évektől a Keresztény Testvérgyülekezetek bukkantak fel hazánkban. Magyarországon a II. világháború végéig az új protestáns entitások tagjai, vezetői nem használták általánosan elfogadott gyűjtőfogalmat saját maguk számára. A Horthy-rendszerben, de különösen a II. világháború éveiben kezdték el használni az „evangéliumi mozgalmak”² vagy a „kicsi szabad mozgalmak”³ kifejezést, és elvétve találkozzunk a „szabadegyházak” kifejezésével önmagukra alkalmazva. Az angol *free church*, illetve a német *Freikirche* már jobban ismert fogalmak, de törekvésüket tekintve a fentebb említett jelszóban jól összefoglalható lényegük. Már a két világháború között felvetődött, hogy a közjogi helyzetük javítása érdekében ezek a Magyarországon kisebb felekezetek fogjanak össze, és ennek egyfajta kerete volt az Evangéliumi Szövetség. 1945. márciusától a Magyarországi Szabadegyházak Szövetsége (MSZSZ) nevet adták szervezetüknek. Alapítója a Magyarországi Baptista Gyülekezetek Szövetsége, a Magyarországi Bibliakövetők Felekezete, az Üdvhadsereg, majd nem sokkal később csatlakoztak az ókatolikusok és a metodisták is. Ez a szervezet igyekezett összehangolni a fent említett felekezetek törekvéseit. Elnöknek dr. Kiss Ferencet, az elismert orvosprofesszort választották. Csak becslések vannak, de százezer fő lehetett a szabadegyházi közösségek tagsága ezen időszakban.⁴ Tanulmányomban szinonimaként használom a „kisegyházak” és a „szabadegyházak” megjelölést.

² Dr. Kiss Ferenc orvosprofesszor 1936-os emlékirata *Az evangéliumi mozgalmak értelme és az államhoz, valamint az egyházakhoz való viszonya* címmel, melyet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba nyújtott be a szabad vallásgyakorlat érdekében.

³ *Békehírnök*, 1943/1. sz. 4. o.

⁴ FODOR 1986, 37. o.

A kedvező helyzetből fakadó reménység

A koalíciós kormányzás idejét sajátos szabadegyházi és baptista szempontból vizsgálva, és elfogadva, hogy négy nagyobb csoportba sorolhatjuk azokat az intézkedéseket, amelyek az egyházak szemszögéből fontosnak mondhatók, szembetűnő különbségeket figyelhetünk meg.⁵ Ezen pontok alapján világossá válik, hogy a katolikus vagy éppen a református egyházzal összehasonlítva mennyire más helyzetben voltak a szabadegyházak. Törekvéseik némely pontokban egybeestek a kormányzat döntéseivel, amelyek csak erősítették a céljaik elérésének reményeit és látszólag a helyzetüket is.

Az első intézkedés a földreform, amelyről baptista szempontból még nem folytattak le szisztematikus kutatásokat, ugyanakkor elmondható, hogy helyzetükből adódóan itt is kedvezőbben élték meg a folyamatot a szabadegyházak. Még ha eltűzött is a Szabadegyházak Elnöki Tanácsának (SZET) kijelentése, miszerint „[k]öztudomású, hogy egyházunk a szegények egyháza Magyarországon”,⁶ akkor is paraszti, jórészt kisbirtokos gyökerekkel bíró „egyház” volt a baptista. Ilyen módon érthető, hogy az 1945-ös, meg nem valósult földreformmal,⁷ amellyel az államhatalom az egyházak gazdasági hatalmát igyekezett megtörni, különösképpen a katolikus egyház veszített sokat, hiszen kiszolgáltatottá vált az egyházi kongruák tekintetében. A Budapesti Baptista Hitközség nevében „névlegesen”⁸ voltak imaházak és földek is, méretüket tekintve azonban ez nem nevezhető jelentős vagyonnak. Ennek következtében ezen intézkedések nem érintették kedvezőtlenül a közösséget, sőt többen jutottak földhöz ilyenformán.

Másodszor a kommunista párt igyekezett leszűkíteni az egyházak közéleti és politikai aktivitását. Míg ez a katolikus egyháznál ifjúsági és egyéb szervezetek betiltását eredményezte, a sajtóban pedig ehhez kapcsolódóan negatív és megdöbbentő hírek terjesztésével igyekezett lejártni kifejezetten a katolikus klérust, vele szemben a baptista közösség nagyobb teret kapott, vagyis éppen ellentétes irány figyelhető meg ezen a területen. Sőt nemhogy szűkül, inkább bővül a nyilvánossága a baptistáknak, hiszen a közösség vezetői kifejtetik véleményüket a *Szabad Nép* hasábjain is. Ráadásul a református egyházban Ravasz László püspököt támadják, az evangélikus

⁵ BALOGH 2008, 51. o.

⁶ Baptista Levéltár. Rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve 1949 januárjában.

⁷ Ö. KOVÁCS 2017, 30. o.

⁸ Valójában a gyülekezet autonómiájából fakadóan az imaházak fenntartása és működtetése a helyi gyülekezet felelőssége volt, a hitközség a hivatalos intézkedések miatt volt bejegyezve tulajdonosnak. Azonban akár vételről, akár eladásról volt szó, a helyi gyülekezet döntött, majd a hitközség vezetőinek hozzájárulását kérte, amely inkább formalitás volt egy alapvetően decentralizált „egyházban”.

egyházban Ordass Lajos püspököt, a baptista közösség életében azonban Somogyi Imrét mint a hitközség elnökét nem éri hasonló támadás. Sőt az MSZSZ tagegyházai lehetőséget kapnak arra, hogy a rádióban heti egy alkalommal bibliamagyarázatot tarthassanak.⁹ Ezen felül pedig a baptista közösség életében ez az állami nyomás, amely személycserét kényszerít ki, csak 1960-ra érkezett el. Olyannyira kívül esett ebben az időszakban többek között a baptista közösség a kommunisták látóterén, hogy még egy belső szervezeti reformot is végrehajthattak ebben az időben.

A harmadik ilyen terület, amelyről részletesen szeretnék írni, a fakultatív hittan bevezetésére való törekvés annak a része volt, hogy az egyházak kulturális és nevelői monopóliumát megszüntessék. Az ateista világnézetet preferáló, egyre erőteljesebb szerepet vállaló kommunisták egyik legnagyobb harca a korszakban az egyházi iskolák ellen folyt. Már a földosztás is csapást mért az egyházi iskolákra, hiszen jelentősen megnehezítette azok fenntartását. Ezek után a kötelező hitoktatás fakultatívvá tételére irányult 1947-ben a törekvés, amelyet az egyházaknak rövid időre sikerült visszaverniük. Ezután jól megtervezett és előkészített propaganda indult az iskolák államosítása érdekében, amelyet egy törvény keretében az országgyűlés 1948. június 16-án elfogadott. Mivel a szabadegyházak a „szabad államban szabad egyház” elv érvényesülését remélték, így a fakultatív hitoktatás mellett foglaltak állást. Tehát kedvező változások látszódtak ezen a területen is.

A negyedik terület a jogi helyzetben megmutatkozó pozitív változás volt. A koalíciós kormányzás ellentmondásosságából fakadóan a lelkiismereti és vallásszabadságra való törekvésben szintén – legalábbis látszólag – egy platformra kerültek a szabadegyházak és a kommunista politikusok. Az 1947-es törvény ugyanis a szabadegyházak, különösen is a baptisták számára kedvezően változtatta meg közjogi helyzetüket.

Ezen pontokat látva világossá válik, hogy a kiépülő diktatúra árnyékában a szabadegyházi vezetők és helyi közösségek nem a támadások kereszttüzeiben álltak, hanem joggal reménykedhettek egy biztatóbb jövőben. A korábban rendkívül szűk mozgásteret bővülését figyelhettük meg, amely „nagy jövő” ígérését hordozta.

Fakultatív hitoktatás

Az oktatás intézményi struktúrájának átalakításával párhuzamosan zajlott az oktatás tartalmának módosítása, amit egyházi oldalról jelentős mértékben kifogásoltak. Mindszenty hercegprímás hangoztatta ellenvéleményét a lehangosabban. Fenntartásokkal fogadták a „reformokat”, mert azokban pozíciójuk gyengülését és a ma-

⁹ RAJKI–SZIGETI 2012, 230. o.

terialista világnézet előretörését vélték felfedezni. A nyolcosztályos általános iskolában az egységes állami iskolák előfutárát látták. 1946 tavaszától jelentős számban kezdtek el megjelenni olyan cikkek,¹⁰ amelyek az egyházi iskolákat támadták, azok tanárait és diákjait egyaránt. Felvetődött a kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán egyházi iskolákra. Ez egyfajta előkészítése volt az egyházi iskolák államosításának. Az első komoly támadás azonban a nagy létszámmal működő kötelező hitoktatás ellen irányult. Ebben kijátszották egymás ellen a különféle felekezeteket, így a baptistákat is. A lelkiismereti és vallásszabadság jelszava alatt, 1947-ben lépéseket tettek a fakultatív hitoktatás bevezetése felé, amivel Ortutay Gyulát bízták meg, aki Keresztury Dezsőt váltotta a kultuszminiszteri tisztségben.

A kiségyházak már 1947 tavaszán a fakultatív hitoktatás mellett foglaltak állást nyilvánosan is.¹¹ Ezzel ismét szembekerültek többek között a katolikus, a református és az evangélikus egyházzal, amelyek a kötelező hitoktatás mellett álltak ki. Ez a szembenállás az oktatásban elfoglalt helyzetükből érthetően következett. A baptisták és más szabadegyházi közösségek ugyanis nem tartottak fenn iskolákat, habár erre korábban volt törekvés.¹²

A kiségyházak szemszögéből nézve a fakultatív hittan szintén előrelépésnek számított, hiszen eddig kötelező volt a gyülekezetekhez tartozó gyermekeknek is valamelyik „nagy egyház” által szervezett hittanórán részt venni. Az MSZSZ vezetői már 1947 márciusában levelet írtak a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, amelyben arra hivatkoznak, hogy a sajtóban olyan hírek láttak napvilágot, amelyek a fakultatív hitoktatás bevezetését célozzák. Két kérést terjesztenek be:

„1. Ha a szülők birtokába jutnak annak a törvényes jognak, hogy szabadon dönthesse- nek gyermekük hitoktatása tekintetében, egyúttal jogosítsák fel arra is, hogy – tekintet nélkül a gyermek jog szerinti vallási hovatartozására – szabadon dönthesse- nek a hitoktatást ellátó vallásfelekezet megválasztására nézve is [...]. 2. A törvényben vagy rendeletben minden vallásfelekezet – beleértve a Magyarországi Szabadegyházak Szövetségébe tömörült tagegyházakat is – hatalmaztassék fel arra, hogy az általuk megbízott hitoktatók a hozzájuk utalt bármely felekezetű hittanulóknak kiszolgáltathassák a megfelelő osztályzatot.”¹³

¹⁰ A szabad egyházak az államtól különválasztva harcolnak a demokráciáért. *Népszava*, 74. évf. 182. sz. 1946. augusztus 14. 3. o.

¹¹ A szabad egyházak a fakultatív vallásoktatás mellett. *Szabad Nép*, V. évf. 75. sz. 1947. április 2. 3. o.

¹² A Baptista Árvaházhoz kapcsolódóan a két világháború között, kifejezetten az árvák oktatására működött egy „elemi iskola”, de csak nagyon rövid ideig 1922–1926 között.

¹³ Baptista Levéltár MSZSZ. 1945. március 12.

A baptisták e levél megfogalmazásában jelentős szerepet játszottak. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy dr. Somogyi Imre volt a levél egyik aláírója dr. Kiss Ferenc mellett. Jó lehetőséget láttak a fakultatívvá teendő hittanoktatásban, amely a korábban meglévő vasárnapi iskola bázisán állt, és azt szélesítette volna tovább. Ennek a misszió szempontjából igen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. Egy általános tankönyvre volt szükség, amelyet alkalmazni lehetett az oktatás során. Somogyi Imre és Nagy József szerkesztésében megszületett a több kötetből álló, jelentős munka, a *Bibliai hittankönyv-vázlat*.¹⁴ A könyv az 1–8. évfolyamok számára lebontva tartalmazta a pedagógiai célokat és a vázlatos tananyagot, amelyet a köznevelésben is elfogadtak, és a Baptista Hitközség gondozásában jelent meg.¹⁵ Pontos létszámadat nem áll rendelkezésünkre, hogy mennyi diák indult el végül a baptista fakultatív hittannal, azonban a tananyagot ismerjük. Ezen a területen további kutatásokra van szükség, ugyanis nagyon sporadikus volt az adatszolgáltatás a központi adminisztráció irányába.

Az első évfolyamosoknak ez volt a cél: „Megérteni, hogy az imádság összeköti az embert a jó Istennel; hogy az éneklés az Ő jóságának dicsérete. A bibliai történetek célja az erkölcsi érzelmek felébresztése és a Biblia megszerettetése.”

A második évfolyamon már a cél: „A történetek megismertetése által, az azokból megállapítható erkölcsi tanulság megéreztetése, valamint annak a megértése, hogy az Ószövetség rávilágít és elvezet a megígért Megváltó megismeréséhez.”

A harmadik évfolyam újszövetségi történetekkel foglalkozott. A cél: „Az Úr Jézus életének és csodáinak megismertetése.”

A negyedik évfolyamon az első keresztények életével foglalkoztak. A pedagógiai cél: „Jézus tanításának lényegesebb vonásait megismertetni és megértetni azt, hogy csak akkor lehetünk Jézus követői, ha megismerjük és elfogadjuk tanításait és cselekedeteinkkel bizonyítjuk, hogy ragaszkodunk Hozzá.”

Az ötödik évfolyamon ismét visszatértek az Ószövetséghez.

A hatodik évfolyamon az Újszövetség következett ismét, benne különös tekintettel Jézus Krisztus tanítására és váltságművére.

A hetedik évfolyamon végig az Apostolok cselekedeteiről írott könyv volt a tananyag.

A nyolcadik évfolyam pedagógiai célkitűzése: „Rendszeresen megismertetni a Bibliában található nevezetesebb személyek rövid életrajzát [...], valamint azokat a helyeket, amelyekben a Bibliai nevezetesebb események történtek.”

Nemcsak textusok, hanem énekek is ki voltak jelölve a témákhoz kapcsolódóan.

¹⁴ SOMOGYI–NAGY 1946.

¹⁵ *Köznevelés – Minisztériumi rendeletek, közlemények*, IV. évf. 18. sz. 1948. szeptember 15.

Ezen rövid ismertetés alapján is látszik, hogy az alapos és átfogó bibliaismeretre való törekvés meghatározó volt, a felekezeti speciális tanok háttérbe szorultak. Ugyanakkor az ének–zene baptista gyülekezetekre jellemző szeretete hangsúlyosan megjelenik a hittanoktatásban is. A korcsoportokhoz rendelt ismeretek pedagógiai kidolgozását nagyban segítette, hogy Nagy József mellett, hogy baptista lelkipásztor volt, tanítói képesítéssel is rendelkezett.

A klasszikusan vett baptista közösségen belül a vasárnap iskolai szövetség foglalkozott a gyermekekkel, ahol szintén hasonló volt a cél. Tették ezt azért, mert „a baptisták a lelki szempontokat teszik első helyre”,¹⁶ hiszen a gyülekezeti tagsághoz és a hitbéli döntés meghozásához kellő ismerettel kellett rendelkezni az adott ifjúnak.

A fakultatív hittanoktatás körüli viták is jelezték, hogy a kialakuló új rend nem úgy tart igényt az egyházak segítségére, ahogyan korábban éppen a baptisták is remélték. Sőt a gyermekek és az ifjúság nevelése olyan összeütközési pont lett, amely hol élesebb, hol pedig kevésbé éles konfrontációhoz vezetett a későbbiekben.

Csak példaként szemléltetve: a magyar baptista misszió egyik első gyülekezete Szadán jött létre. Áttekintve a nagy múltú gyülekezet ide vonatkozó adatait,¹⁷ a bemerítési statisztikák alapos szemügyre vételével, az 1920-as évektől bemerítettek nevét olvasva láthatjuk, hogy a gyülekezet új tagjai majdnem 100%-ban a baptista szülők gyermekei voltak, néhány kivételtől eltekintve. Ez a tendencia ezek után sem változott döntően. Más helyeken eltérő mértékben, de mindig jelentős arányban voltak, akik valamely gyülekezeti családban nőttek fel, és ezek után vállalták a hitvalló bemerítést. Tehát az ifjúsági munka, ifjúságnevelés a baptista közösség elemi érdeke volt, hiszen ebben az időben döntően a baptista családok gyermekei maradtak meg a baptista közösségben. Másképpen fogalmazva, egy-egy gyülekezet fennmaradása és növekedése függött attól, hogy a baptista szülők gyermekei maradnak-e a gyülekezeten belül, avagy sem.

Befejezés

Dolgozatomban szerettem volna bemutatni, hogyan illeszkedik be abba a reménykedő attitűdbe a fakultatív hitoktatás körül kialakuló vita, amelynek során végiggondolt baptista álláspont születik a baptista hitoktatás kérdésében. Szerettem volna bemutatni, hogyan épít a baptista közösség arra, ami a közösség erőssége ebben az időszakban, vagyis a zenére és a gyülekezeti keretek között folyó vasárnapi iskolai

¹⁶ UDVARNOKI 1971, 40. o.

¹⁷ Szadai Baptista Gyülekezet Levéltára. Szadai Baptista Gyülekezet jegyzőkönyvei.

oktatásra. Ugyanakkor ezen pozitív várakozás eszközzé válik a politikai hatalom kezében. A remények nemhogy nem teljesültek, hanem évtizedes csúszással a szabadegyházi közösségek életébe is durva módon beavatkozott a nyíltan ateista álláspontot képviselő állam. Így a „szabad államban szabad egyház” jelszó nem teljesült, sőt erőteljes központosítás figyelhető meg az MSZSZ, majd később a SZET keretei között.

Bibliográfia

Források

A szabad egyházak a fakultatív vallásoktatás mellett. *Szabad Nép*, V. évf. 75. sz. 1947. április 2. 3. o.

A szabad egyházak az államtól különválasztva harcolnak a demokráciáért. *Népszava*, 74. évf. 182. sz. 1946. augusztus 14. 3. o.

Baptista Levéltár MSZSZ/SZET forrásai.

Baptista Levéltár SZET. A Szabadegyházak Elnöki Tanácsának nyilatkozata a vallásoktatás kérdésében (1947. március 31.).

Békehírnök, 1943. 1. sz. 4. o.

Köznevelés – Minisztériumi rendeletek, közlemények, IV. évf. 18. sz. 1948. szeptember 15.

Szadai Baptista Gyülekezet Levéltára. Szadai Baptista Gyülekezet jegyzőkönyvei.

Szakirodalom

BALOGH Margit: „Isten szabad ege alatt”. Az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között.

In: uő (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után = Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008. 49–60. o.

FODOR József: *Vallási kisközösségek Magyarországon*. Magyar Média, Budapest, 1986.

Ö. KOVÁCS József: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.

RAJKI Zoltán – SZIGETI Jenő: *A szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.

SOMOGYI Imre – NAGY József: *Bibliai hittankönyv-vázlat*. Baptista Hitközség, Budapest, 1946.

UDVARNOKI Béla: *Kik a baptisták? A baptisták története és hitvallomása*. Jugoszláviai Baptista Szövetsége, Novi Sad, 1972.